

Labyrintem normalizace

Kolokvium o židovské komunitě v Čechách a na Moravě 1969–1989

15. září 2016, Ústav pro studium totalitních režimů

Organizátoři: Ústav pro studium totalitních režimů a Židovské muzeum v Praze

8.30–9.00 registrace účastníků

9.00–9.15 zahájení a úvodní slovo pořadatelů (Ondřej Matějka, Ústav pro studium totalitních režimů; Leo Pavlát, Židovské muzeum v Praze)

I. blok: 9.15–10.15 předsedající: Ondřej Matějka

Úvodní blok. Proč se zabývat židovskou komunitou v normalizaci?

Martin Šmok (ŽMP): Labyrintem normalizace – prezentace připravované výstavy

Období po invazi armád Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 nazvali komunističtí ideologové normalizací. Společnost se měla, pod dozorem sovětských okupačních vojsk, navrátit k normálu, rigidně ideologickému socialismu s pevným monopolem jedné politické síly, zcela v područí příkazů z Moskvy. Budování reálného socialismu, hlavního produktu normalizace, byla vyhlášeno na XIV. sjezdu KSČ v květnu 1971. Sovětská propaganda, věrna své antisemitské tradici a s odkazy na monstrprocesy padesátých let, označila obrodný proces v Československu v letech 1967–1968 za sionistické spiknutí, přičemž k definici sionistů byly využívány nacistické rasové zákony. Mnozí českoslovenští komunisté přijali tyto teze za své. Po několikaleté přestávce tak Státní bezpečnost začala opět sestavovat seznamy osob židovského původu pro „operativní využití“ v boji se sionismem. Občané označení režimem za sionisty, ať už si svůj židovský původ připustit chtěli, nebo ne, se tak dostávali do potíží, jejichž důvod si často ani neuvědomovali. Oficiální židovské obce, podobně jako jiné církve, se dostaly pod enormní tlak a stejně jako v celé společnosti v nich proběhly radikální prověrky a čistky. Charta 77, občanská iniciativa požadující dodržování lidských a občanských práv, byla nejvýznamnější akcí odporu proti komunistickému režimu a normalizaci. Významné výročí Charty 77 v roce 2017 nabízí možnost představit fenomén židovské obce v jeho nesporné specifičnosti a současně jako mikrosvět, ve kterém se na menším prostoru, ale neméně intenzívně odehrávaly podobné procesy jako ve většinové společnosti. Podobně jako okolní československá společnost, i židovská obec měla v šedivé době normalizace své tiché hrdiny i „křivé práskače“, svou mlčící většinu, svou oficiální i alternativní kulturu, své stalinisty, reformisty i chartisty.

Matěj Spurný (FF UK): Normalizace a židovské identity – příležitosti pro výzkum normalizace

Ve vztahu k jinakosti vykazuje pozdní socialismus v Československu řadu protichůdných rysů. Na jedné straně můžeme československé normalizaci rozumět jako protestu proti pluralitě a alternativám, jako soustředěnému tlaku na homogenitu vyjádřenou pojmem i zažitým obrazem „řádného občana“. Na druhé straně je éra normalizace spjata se vznikem a dočasným nebo trvalým fungováním kulturních sdružení menšinových společenství, jako byl německý Kulturverband nebo Svaz Cikánů-Romů. Pro židovské komunity počátek normalizace bezpochyby znamenal předěl, s ohledem na emigraci i perzekuci řady lidí tak či onak spjatých s židovstvím, na vypjatý antiintelektualismus, v některých svých podobách s antisemitským podtextem, ale i na nové možnosti autonomního vývoje a nové strategie jednání lidí reprezentujících židovskou komunitu. Jako historik s jistou badatelskou zkušeností

s obdobím československé normalizace, nikoli ale odborník na židovskou obec či vůbec fenomén židovství v této éře našich dějin, se v příspěvku pokusím formulovat, čím by bádání o židovství a židovských komunitách mohlo být přínosné z hlediska snahy porozumět lidskému jednání a fungování společnosti v Československu během posledního dvacetiletí státního socialismu.

10.15–10.35 přestávka na kávu

II. blok: 10.35–12.15 předsedající: Michal Frankl
Vzpomínky a kolektivní paměť židovské komunity

Peter Salner (SAV): **Židia v Bratislave v rokoch 1969–1989**

Z rôznych dôvodov predstavuje normalizácia na Slovensku málo preskúmaný (ale veľmi zaujímavý a dôležitý) úsek dejín židov v 20.–21. storočí. V dôsledku emigrácie, represí štátu a pasivity väčšiny tých, čo ostali, hrozil totiž postupný zánik komunity. Skúmané obdobie možno analyzovať v troch rovinách: 1. aktivity vo vnútri komunity; 2. vzťahy s majoritným okolím; 3. štátne inštitúcie a médiá. Chcem sa zamerať v prvom rade na situáciu vo vnútri ŽNO Bratislava.

Andrea Michalcová: **Náboženství židovského obyvatelstva a žité židovství v době normalizace v Praze**

Nedávno obhájená diplomová práce se zabývá židovským obyvatelstvem za normalizace v Praze. Mimo jiné práce popisuje cestu k obnově židovského náboženského života, tradic a rituálů v naší zemi po II. světové válce. Kapitola věnovaná postavení Židů v normalizaci dokládá, co tento státní systém přinášel pro celou společnost a jaký dopad měl na židovské obyvatelstvo. Co postačilo k obviňování Židů ze sionistického spiknutí, jakým způsobem prováděl stát státní antisemitismus, jak probíhal státní dohled nad židovskými náboženskými organizacemi. Diplomová práce prokazuje, že komunistický režim v tehdejší Československu masově porušoval lidská práva, byl cíleně zaměřen proti židovskému obyvatelstvu, a to kvůli jejich původu, obviňoval Židy ze sionistického a imperialistického spiknutí, které proklamoval veřejným způsobem. Za prvé se oficiálně tvrdilo, že židovská otázka neexistovala, a to i vzhledem k nepatrnému počtu občanů židovského původu po emigrační vlně v roce 1968; přesto StB stálo za to udržovat a doplňovat seznamy Židů. Za druhé byli Židé označováni za slabochy, trpitele a bolestiny, a přesto se předpokládalo jejich zapojení do sionistických centrál, které konspirativním způsobem řídily kontrarevoluci proti socialistickému zřízení v Československu. Důkazem jsou početné svazky např. s názvem „Boj se sionismem a jeho agenturou“ nebo „Speciální služby Izraele - prozatímní učební text VŠ SNB“ dosud uchované v Archivu bezpečnostních složek.

Jan Dvořák; Adam Hradílek (ÚSTR): **Život židovské komunity v období tzv. normalizace ve vzpomínkách pamětníků**

Příspěvek shrne výsledky pilotní fáze orálně-historického projektu, v rámci něhož jsou zachyceny vzpomínky pamětníků z prostředí židovské komunity v předlistopadovém Československu. Představeny budou cíle projektu, užití výzkumné metody a postupy, včetně problémů, které vyvstaly s jeho řešením.

Pavla Neuner (ŽMP): **Sbírka ŽMP Rozhovory s pamětníky**

Sbírka Rozhovory s pamětníky je orálně-historický projekt, v jehož rámci Židovské muzeum v Praze již téměř třicet let systematicky nahrává rozhovory s pamětníky převážně z tzv. první generace přeživších šoa. V posledních letech se soustředíme na pořizování vícegeneračních výpovědí v rámci jedné rodiny, snažíme se mapovat historii Židů v průběhu celého dvacátého století. Doba normalizace je jedním z témat zájmu orálně-historické sbírky ŽMP.

12.15–13.30 oběd

III. blok: 13.30–14.30 předsedající: Ondřej Matějka

Aktivity Státní bezpečnosti ve vztahu k židovské komunitě

Ondřej Koutek: **Akce PAVOUK – evidování osob židovského původu Státní bezpečností v období normalizace**

Příspěvek pojednává o rozsáhlé operaci Státní bezpečnosti v období normalizace, která dostala krycí označení „Pavouk“. V rámci této operace usilovala Státní bezpečnost o zmapování a podchycení všech osob židovského původu žijících na území ČSSR. Příspěvek popisuje kontext vzniku a účel této akce, věnuje se jednotlivým metodickým pokynům StB, které stanovovaly vodítka pro vedení této operace, a naznačuje některé dopady akce „Pavouk“ na konkrétní lidské osudy. V neposlední řadě příspěvek také věnuje pozornost základnímu popisu organizačního vývoje útvaru Státní bezpečnosti, který byl na sledování židovského obyvatelstva zaměřen.

Martin Šmok (ŽMP): **Únos**

“Kontrolu som robil veľmi poctivo, pozeral som aj ich batožinu. Mali tam nejaké ovocie - myslím že to boli banány v tých kufroch. Nevidel som žiadne samopaly ani granáty.” - Viliam Bernard, československý celník.

28. září 1973 v 10:30 začal v Bratislavě jediný známý teroristický útok palestinských komand na území Československa. Jeho příběh se odehrává mezi Prahou, Bratislavou a Vídní. Mohammed Šejk Chaldi a Mustafa Suejdan Akil, palestínští Arabové s libanonskými pasy, byli z ČSSR v tichosti vyhoštěni již 8. 9. 1973, neboť naše orgány dobře věděly, k čemu se chystají. Československo sice v té době národně osvobozenecký boj palestinského lidu všemožně podporovalo, poskytovalo zbraně i výcvik, nepsanou podmínkou této podpory ale byl předpoklad, že bojovníci za svobodu budou útočit na druhé straně železné opony, v zahrňující kapitalistické cizině. Ne v bezpečném socialistickém zázemí. Rakouské orgány o záměrech obou mladíků věděly též a vstup do Rakouska jim odepřely. Proč přesně byli oba vyhoštěni pánové slovenskými orgány vpuštění zpět do Československa a byl jim postupně prodlužován pobyt, to není z prozatím nalezených dokumentů zřejmé. Mladíci se nejprve ubytovali v bratislavském hotelu Palace, několik posledních dní se ukrývali u palestinských přátel na koleji Ludovíta Štúra. A poté na bratislavském nádraží nastoupili do vlaku směřujícího do Vídně a provedli teroristický útok, který je znám coby Schoenaušská aféra. K pravidelnému rychlíku Varšava–Vídeň nazývanému Chopin express byl totiž v rámci dohody mezi velmocemi připojován vagón z Moskvy, kterým ze Sovětského Svazu odjížděli židovští vystěhovalci směřující přes Rakousko do Izraele. Teroristé unesli čtyři rukojmí a požadovali uzavření emigrační trasy přes Rakousko, potažmo zastavení emigrace Židů ze SSSR. Došlo na výhrůžnou střelbu, nikdo z rukojmích nebyl zraněn, odražená kulka zasáhla slovenského strojvedoucího vlaku. Do Vídně přiletěla izraelská premiérka Golda Meirová a po zdoluhavých jednáních pronesla několik památečně nelichotivých výroků o rakouském kancléři Kreiskym. Rakušané udělali vše, o co únoscí žádali: tranzitní tábor Schoenau byl uzavřen, únoscí dostali letadlo a přes Dubrovnik a Sardinii odletěli na Blízký východ. O několik dní později zaútočily spojené arabské armády na Izrael a rychle postupovaly přes jeho hranice. Nová válka na Blízkém východě brzy překryla vzpomínky na únos vlaku, při kterém nikdo nezemřel. Praha po celou dobu konfrontace stála především o to, aby byl celý incident prezentován jako čistě rakouská záležitost, událost na rakouském území. Tento cíl se československým představitelům podařilo splnit. Schoenaušská aféra dodnes ve statistikách mezinárodního terorizmu figuruje bez jakékoli zmínky o Československu, zbraních, které byly získány Praze, zbabraném vyhoštění a přehazování si teroristického komanda coby pytle horkých brambor.

Na kolokviu bude představen výzkumně-dokumentační projekt, jehož cílem je poodhalit roli československých orgánů v celé akci a zároveň poopravit některé mýty: o židovské emigraci ze SSSR a tranzitu přes naše území v průběhu normalizace, o československé podpoře palestinského protizidovského terorismu v 70. letech, o skutečných schopnostech a kapacitách československé StB té doby.

14.30–14.50 přestávka na kávu

IV. blok: 14.50–16.20 předsedající: Martin Šmok
Zobrazování situace Židů v Československu

Barbora Císařová (FF UHK): **Počátky normalizace v Československu z pohledu židovské komunity**

Příspěvek se zabývá emigrací, která je spojována se srpnovými událostmi roku 1968 a počátky normalizace v Československu. Masivní exodus se nevyhnul ani židovské komunitě. Čeští a slovenští Židé opouštěli Československo s obavami před vládnoucím režimem. V rámci české a slovenské židovské komunity však především panovaly obavy z toho, že by komunistický režim mohl zaujmout vůči osobám židovského původu stejně negativní postoj, který byl zaznamenán po roce 1948. Příspěvek čerpá především z archivních fondů Central Zionist Archives a The Central Archives for the History of the Jewish People Jerusalem.

Peter Hallama: **“A great civic and scientific duty of our historiography.” Czech historians and the Holocaust in the 1970s and 1980s**

The 1970s and 1980s in Czechoslovakia are known for their harsh atmosphere regarding Holocaust memory. Publications on the history of the Holocaust should be stopped. The historian Václav Král advocated this policy in the early 1970s and explained it as a legitimate reaction to the fact that the “Israeli propaganda misuses the persecution of the Jews during World War II to morally justify the Israeli aggression against the neighboring Arab peoples.” Dissident intellectuals condemned, therefore, in the 1980s the official disregard of Jewish history and the Holocaust. The philosopher Milan Šimečka tried to provoke a Czech version of “Vergangenheitsbewältigung”. The dissident historian Jan Křen identified Czech anti-Semitism and the Jewish question as a “great civic and scientific duty of our [Czechoslovak] historiography.” Can we, thus, rightly speak about a “taboo” of the Holocaust in Czechoslovakia during the “Normalization” era? Was the Holocaust memory successfully suppressed from the public sphere? Were the people still interested in the history of Jews during World War II dissidents engaged in subversive activities in order to delegitimize communist ideology and authority? I would like to propose a more nuanced perspective on the “normalization” era in Czechoslovakia. I will, therefore, concentrate on the research done by Miroslav Kárný, a survivor of the Theresienstadt ghetto who became a communist journalist after the war. Since the early 1970s, he consecrated himself to the study of the Holocaust of Czech Jews. Miroslav Kárný stayed communist and loyal to the state. Contrary to the dissident historians he got access to Czech archives and libraries, and thus to foreign literature. He was even allowed to leave the country and do archival research for example in Western Germany. Kárný could publish the results of his research in official journals; his monograph “Tajemství a legendy třetí říše” (Secrets and legends of the Third Reich) was published 1983 in an initial print run of 25.000 copies. In studying Kárný’s publications as well as his correspondence from the 1970s and 1980s (accessible at the National archives in Prague), I will analyze the possibilities as well as the limits of the Holocaust research in state-socialist Czechoslovakia. I will emphasize the considerable work done by Kárný. However, I will also point at the ideological concessions when it comes to the interpretation of the Holocaust and its origins: anti-Semitism or the class struggle?

Blanka Soukupová (FHS UK): **Protižidovská propaganda v masmédiích v éře tzv. normalizace**

Referát se zaměří především na činnost dobových masmédií, zvláště pak Tribuny, komunistického týdeníku pro ideologii a politiku, Rudého práva, komunistického deníku, Pravdy, jeho bratislavského protějšku, Tvorbě a Života strany, dobových propagačních brožur, učebnic, antisemitské beletrie a okrajově také televize. Současně se bude snažit dokázat, že konstrukt sionismu jako nástroje kontrarevoluce, případně sionismu jako antisemitské ideologie byl odrazem československé prosovětské politiky a jejího zklamání z prohry na Blízkém východě. Židé byli tedy znovu vtlačeni do role jakéhosi univerzálního viníka. Paul Lendvai, rakouský publicista maďarského původu, použil v této souvislosti termín antisemitismus bez Židů (Antisemitismus ohne Juden). Protiizraelské tažení přitom oficiální propaganda využívala i v paměti na šoa. Jako dílo sionistických centrál bylo vykládáno jak pražské jaro, tak opoziční Charta 77.

Blanka Rozkošná: **Ničení židovských památek v normalizačním Československu na příkladu severních a jižních Čech**

Židovské památky byly v minulosti postiženy daleko většími ztrátami, než kterýkoliv jiný památkový fond. Příčin bylo více: zákony omezující židovské osídlení a budování kultových i obytných staveb, častá změna nebo zánik osídlení v důsledku vyhnání nebo nuceného přesídlení. Mnoho památek zaniklo ve středověku po vypovězení Židů z královských měst nebo po odchodu Židů z malých venkovských sídel po polovině 19. století. Nejvíce židovských památek bylo těžce poškozeno nebo dokonce zničeno v období nacistické okupace a po druhé světové válce. Většina historických židovských obcí na území Čech obývala souvislé sídelní okrsky, ghetta, židovské čtvrtě nebo ulice. Před sto lety jich existovalo kolem tří set, do dnešních dnů se jich dochovalo jen několik desítek. Většina někdejších židovských ulic a čtvrtí byla po zrovnoprávnění zbořena nebo v poválečném období radikálně přestavěna a zmodernizována. Nejvýznamnější stavby jsou synagogy, jichž před sto lety na územích Čech a Moravy bylo kolem 400. Do vypuknutí druhé světové války bylo v rámci ČR zbořeno 27 synagog. Třicet pět dalších bylo zničeno v důsledku pogromu v průběhu tzv. Křišťálové noci, dalších 25 bylo zničeno do konce války. Kolem sta synagog bylo zničeno v době socialismu, někdy byly nesmyslně zbořeny z důvodu údajně špatného stavebního stavu, jindy musely ustoupit výstavbě nových komunikací a sídlišť. Zcela výjimečně zanikly společně s celou vesnicí – stalo se tak pouze v severočeských Hořanech. Podobně docházelo i k devastaci židovských hřbitovů. V příspěvku bude prezentována likvidace židovských hřbitovů v České Lípě, Chomutově, Jablonci nad Nisou, Lovosicích, Roudnici nad Labem, Údlicích a Písku a synagog v Libochovicích, Postoloprtech, Radouni, Strakonících a Táboře.

IV. blok: 16.20–17.00 předsedající: Ondřej Matějka

„Bílá místa“ v poznání židovské komunity v období normalizace a možnosti dalšího výzkumu

Martin Šmok, Matěj Spurný, Peter Salner